

I BÖLMƏ. İQTİSADİYYAT VƏ “İQTİSADİ İNSAN” FENOMENİ

UOT: 338.1; 330.34/.35; 338.26/.27;
338.12;330.34; 330.35;

Əvəz İslam oğlu BAYRAMOV
i.e.d., professor,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Email: avazbayramov61@gmail.com

“İQTİSADİ İNSAN” ABSTRAKSİYASI: ÖZÜNÜALDANIŞIN ELMİ STATUSU ÜZƏRİNDƏ TƏNQİDİ GƏZİŞMƏLƏR

Xülasə

“İqtisadi insan” abstraksiyası “iqtisadi mərkəzçilik” ideologiyasının fundamental nəzəri konstruksiyasıdır.

Tədqiqatın məqsədi - sözügedən abstraksiyanın gerçəkliyə adekvatlıq dərəcəsinin yetərli olmamasını əsaslandırmaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın metodologiyası - elmlərarası sintezə istinad edir. Gəlinən nəticələrin əsaslandırma tipi ehtimallı-deduktiv səciyyəlidir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - sosio-iqtisadi siyasətin formalaşdırılması prosesində əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

Tədqiqatın nəticələri - “iqtisadi insan” abstraksiyasının ideoloji məzmun daşdığı və antropomərkəzçiliyin qərarlaşması yolunda əsas maneələrdən biri olduğunu ortalığa qoyur.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - Tam şəkildə originaldır. “İqtisadi insan” abstraksiyasının yeni konseptual baxışını özündə ehtiva edir

Açar sözlər: *iqtisadi insan, model, abstraksiya, institut, sosial varlıq, neoklassika.*

Giriş

Məlumdur ki, industrial təsərrüfatın yaxud modern cəmiyyət tipinin iqtisadi fəaliyyət konstruksiyasının qurulduğu əsas bazis “iqtisadi insan” abstraksiyasıdır. Bu abstraksiya modern dəyərlər sisteminin iqtisadi (maddi) əsası kimi çıxış edir...

Bu aspektin öz-özlüyündə, yaxud həm semantik, həm də teleoloji anlamda problem yaratma “qabiliyyəti” təhdid doğurma səviyyəsində deyildir. Problem “yaratıcılığı” sözügedən abstraksiyanın iqtisadi mərkəzçilik ideologiyasının fundamentində yer alması ilə şərtlənir. Eyni zamanda, məlumdur ki, “iqtisadi insan” modern dövrün məhsuludur... Sırf iqtisadi anlamda insan varlığı → iqtisadiyyat qarşılıqlı əlaqələrinə tarixi-təkamül prosesi prizmasından baxış, yeniləşmə (insan varlığının) yönümlülüyünün təsərrüfat tipi ilə sıx bağlılıqda olduğunu ortalığa qoyur (cədvəl 1).

Göründüyü kimi, bəşər tarixinin ən qədim və qədim dövrlərində hansısa bir iqtisadi maraqlardan danışmaq mümkün deyildir. Ovçuluq və yığıcı vasitəsilə əldə edilən qida məhsulları sürü/kütlə üzvləri arasında bərabər bölünürdü. Artıq qalan hissə - “lənətlənmiş artıqlıq” adı altında məhv edilirdi. İnsan sosial/kütlə bütövlüyünün bir elementi, onun (kütlənin) davranış tərzindən birbaşa asılılıqda olan varlıq kimi mövcud olmuşdur. Kütlə bütövlüyü, “sosial bərabərlik” sözün mütləq mənasında individuallığı inkar edirdi. Yaxud, iqtisadi maraqlar fərdiləşməmişdi... Sadəcə ona görə ki, ... iqtisadiyyat mövcud deyildi. Bu yönümdə dəyişikliyin baş verdiyi dövr – neolit inqilabından sonrakı dövrə təsadüf edir. Uzun minilliklər ərzində iqtisadi anlam daşıyan hər şey tələbatların

ödənilməsinə xidmət edirdi... Yəni, iqtisadiyyat – insanın/sosiumun xidmətçisi keyfiyyətində çıxış edirdi. Bu dövrdə iqtisadiyyat sərvət toplama mənbəyi deyildi. İqtisadi maraqların fərdiləşməsi yalnız tələbatın ödənilməsi müstəvisində baş verirdi. Qeyd etdiyimiz “biramilli” fərdiləşmə bütövlükdə sosiumu “təhdid” edə biləcək gücdə deyildi.

Ümumbəşəri səviyyədə “din mərkəzçiliyi” ideologiyasının qərarlaşması fərdiləşmə prosesinin, sözün müəyyən mənasında, “dondurulmasında” və iqtisadiyyatın asılı statusda/xidmətçi rolunda qalmasında həlledici rol oynamışdır. Sərvət toplanmasının mənbələri sırasında iqtisadiyyat yer almırdı.

Son orta əsrlərə qədər insana münasibət birmənalı olmuşdur: “Allahın yaratdığı varlıq”. Protestant “inqilabi” dini dəyərləndirmənin “mütləq” məzmunluluğunu aradan qaldırdı. Və çox tezliklə ictimai təfəkkür tərzində kardinal dəyişiklik baş verdi: insan - ətraf aləmdə mövcud olan “şey”-lərdən biridir. Bununla da dünyanın dəyər tutumu deformasiyaya uğradı: dünya “şey”lər (maddiyyat) dünyasına çevrildi.

Cədvəl 1.

İnsan varlığı tarixi-təkamül prosesində

İnsanın təkamülü	Cəmiyyət tipi	Sosial zaman	İqtisadiyyatın tipi	Məqsəd	Ətraf mühitlə əlaqəsi
1.İnsana qədərki insan	Zooloji sürü	Tarixəqədərki tarix	Məlum deyil	Sağ qalmaq	İnsan-təbiət
2.“Qədim” insan	İcma	Arxaik zaman	Ovçuluq, yığım	Sağ qalmaq	İnsan-təbiət
3.“Ağıllı” insan	Ənənəvi	Arxaik zaman	Aqrar (patriarxal)	Tələbatın ödənilməsi	İnsan-təbiət
4.“Moderin” insan	Modernist	Modern zaman	İndustrial	Tələbat/sərvət	İnsan-insan
5.“İnformativ” insan	Hibrid, (modern/post modern)	Postmodern	Postindustrial	Maksimum fayda	İnsan-maşın
6. Virtual (rə-qəmsal) insan	Postmodern	Virtual zaman	Postindustrial (rəqəmsal)	Maksimum effekt	Maşın-maşın

Mənbə: cədvəl müəllif tərəfindən əldə etdiyi məlumatlar əsasında tərtib olunmuşdur.

Səbəbiyyət qanunu, müxtəlif məzmunlu asılılıqlar, eləcə də, mahiyyət anlayışı – baş verənin niyə baş verdiyi, dəyişənin nə olduğu sualları təfəkkürün periferiyasına sıxışdırılır və funksional əlaqələr dominant mövqeyə keçir. Gerçəkliyin qiymətləndirilməsi prosesində sosio-mədəni kontekst mötərizə xaricinə çıxarılır... insan fəaliyyətini mənalandıran dini dəyərlər mütləq rasionallizmlə əvəz olunur.

İnsan – onu insan edən dəyərlər sistemindən uzaqlaşaraq, maddiyyat sferasında hədəflərinə nail olmaq yolunda “istədiyini etmə” sərbəstliyi əldə edir. Rasionalizm özünün sırf iqtisadi anlamında, iqtisadi davranışın fundamental xarakteristikasına çevrilir... Təbii ki, qeyd etdiyimiz çevrilmə ilkin olaraq və daha çox nəzəri müstəvidə baş verir. Bu aspektdən Qərbi Avropada yenilənmiş yeni sekulyar cəmiyyəti bəzi tədqiqatlarda “ruhi heçlik” kimi səciyyələndirirlər [1]. Məsələ burasındadır ki, nəinki iqtisadiyyat, eləcə də bütövlükdə cəmiyyətin “bazarlaşması”, bazar məntiqinin dominant mövqeyə keçidi ilə etika sferasında mürəkkəb məzmunlu transformasiya baş verdi.

Dəyərlər, etik prinsiplər, insan fəzilətləri və s. “iqtisadiləşməyə” başladı. Yəni, ictimai həyatda “iqtisadiyyatın psixologiyası” [2] ön plana keçdi.

Hər şeyin “iqtisadiləşməsi” modern dəyər konseptlərinin məntiqi zərurətlə doğurduğu unikal prosesdir. Uzun əsrlər boyu “arxa planda” yer alan iqtisadiyyat ilkin modern dövündə əlahiddələşdi, avtonomlaşdı, son moderndə isə ictimai həyatın sistemiyaradan komponentinə və əsas requlyatora çevrildi. Və sözsüz ki, “hibrid” yaxud modernləşmə prosesi başa çatmamış cəmiyyətlərdə qeyd etdiyimiz təsbit tam şəkildə deyil, hissəvi və daha çox mexaniki (üzvi deyil) səciyyə daşıyır.

Müəyyən fərqlərin (modernləşmə prizmasından) olmasına baxmayaraq, hər iki cəmiyyətdə insanın “iqtisadiləşməsi” mahiyyət etibarilə “bazarlaşma” anlamı kəsb etməklə, onun (insanın) sosio-iqtisadi prosesin əsas subyekt statusunu deformasiyaya uğradır. O dərəcədə ki, insan - əsas subyektdir/deyildir sualını yalnız situativ kontekstdə və müəyyən ehtimalla cavablandırmaq mümkün olur. Digər tərəfdən, postindustrial refleksiyanın inkişafı qeyd etdiyimiz “ehtimallı” qiymətləndirməni belə şübhə altına salır.

Sosio-iqtisadi sferanın bugünkü inkişaf məntiqindən çıxış etməklə, müasir insanın özünün tarixi varlığı ilə - modern insanla eyniyyətdə olmadığını görmək mümkündür.

“Müasir insan” - analitik konstruksiya olmaqla, müasir cəmiyyətdə ayrı-ayrılıqda götürülmüş çoxsaylı individumların sosial varlığının əsas xarakteristikası kimi çıxış edir” [3].

Sübut etməyə ehtiyac yoxdur ki, modern erasının “individualisti” artıq mövcud deyildir və antropomərkəzlilik prinsipi “işləmir”. Başqa sözlə, “iqtisadi insan”ın sosial varlığı individuallik keyfiyyətini itirmiş və “müasir insan” abstraksiyasının təzahür formalarından birinə çevrilmişdir.

“...İnsan varlığı ideyasıtotalitar/teknokrat əsarətdə qalmaqdadır... Ona öz düşüncə və hərəkətlərinin əsasında olmaq imkanına yox deyilmiş.... o, subyekt deyil, obyekt kimi sonsuz manipulyasiyaların bazasına çevrilmişdir” [4].

Hamının və hər şeyin virtuallaşması prosesi, prosesin rəqəmsal formata salınması “müasir insan” üzərində sonsuz manipulyasiyaların aparılmasını asanlaşdırmaqla, ona kütləvilik və sistemlilik keyfiyyəti əxz etmişdir. Rəqəmsallaşan iqtisad elmi və sosiologiya müasir insanı idarə edilən istehlakçı abstraksiyası anlamında interpretasiya edir. Yəni, “iqtisadi insan” modeli – avtonomluğunu itirməklə qalınır, həmçinin öz yerini sosiologiyanın “möhtəşəm” köməyi ilə müasir insan abstraksiyasına verir.

“Real insan – çox mürəkkəb və dolaşq sistemdir... o, Pavlov itini xatırlatmır... Eləcə də, nə sadə qomeostat, nə də biröçülü individ deyildir.... Həmçinin, homo ekonomiks sxeminə də sığmır.... Onu ali mürəkkəbliyə malik sistem kimi anlamaq lazımdır.... insan haqqındakı müasir biliklər....savadsızlıq dənizindəki kiçik arxipelaq formalı adaları xatırladır” [5].

Ümumiyyətlə, insan varlığından daha mürəkkəb, daha ziddiyyətli bir sistem mövcud deyildir. Ona görə ki, solumun ayrıca götürülmüş bir elementi (üzvü) olan insan - özündə həm ayrıca götürülmüş fərdə xas olanları, həm də bütövlükdə sosial varlığın bütün dəyərlər sistemini, mənə yükünü daşıyır.

İnsan varlığı- sosiallaşmanın doğurduğu varlıqdır. Yəni, o yaranışından sosialdır. Və, onu (insanı) sosio-iqtisadi prosesin əsas subyekt statusundan süni yollarla məhrum etmə cəhdləri olumlu nəticə ilə sonuclana bilməz. Daha konkret ifadə: rəqəmsal “ekiz”in yaradılması – yüksək iqtisadi effektivlik nöqtəyi-nəzərindən qəbul edilən olsa da, ən yaxşı halda yuxarıda qeyd etdiyimiz “statusdan məhrum etmə” dövrünün zaman sürəcini uzatmaqdan qeyri bir yekunla tamamlanmayacaqdır... Başqa sözlə , sözün bütün mənalarında insana tarixi dönüş qaçılmazdır.

Sosial idrakda insan “obrazları”...

“İqtisadi insan” abstraksiyası digər sosial elmlərdə epistemoji anlam daşıyır: sosio-iqtisadi reallığın (münasibətlərin) daxili məntiqinin əsaslandırılmasında instrumental vasitə kimi çıxış edir. Və təbii ki, modelə yanaşmada tətqiqatın məqsədindən asılı olaraq, müxtəlif cəhətlərin aktuallaşdırılması baş verir ki, bu da anlama diskomfortu yaratmaqdan qeyri bir işə yaramır...

Yəni, konkret sosial elmlərin axtardıqları şey insan davranışının özü deyil, davranış araşdırmanın predmeti kimi çıxış etmir:

“... Daha çox insan aprior model, tədqiqatın instrumenti olaraq insan davranışının hipotezi, iqtisad elminin metodunun elementi” keyfiyyətdə qəbul edilir [6].

Populyar insan “obrazlarının” müxtəlif əlamətlər üzrə apardığımız müqayisəli dəyərləndirmədən də görüldüyü kimi, zahiri görünüşdə müşahidə edilən müxtəlifliyin eyni “daşıyıcıya” aidliyi şübhəsizdir. Əslində insan “obrazlarının” müxtəlifliyi, V. Avtonovovun da qeyd etdiyi kimi, sosial elmlərin problematikaya yanaşmasında aşırı səviyyədə instrumentalizmə meyil etmələri ilə əsas-

landırıla bilər. Və, bu “müxtəlifliyin” içərisində funksional fəaliyyətinin yeni dəyər yaratma qabiliyyətində olan insanın iqtisadi obrazı-“iqtisadi insandır”. Sosial idrakın “iqtisadiləşməsinin” məntiqi əsaslarında da məhz bu gerçəklik dayanır (cədvəl 2).

Digər tərəfdən, maksimum effektə can atan “iqtisadi insan” konstruksiyası tələbatların ödənilməsindən daha çox sərvət toplamağa xidmət edir.

Cədvəl 2.

Populyar insan obrazlarının müqayisəli dəyərləndirilməsi

Əlamətlər	“İqtisadi insan”	“Sosial insan”	“Siyasi insan”	“Mədəni insan”
1) Məqsəd	Faydanın maksimumu	Sosial harmoniya	Maksimum hakimiyyət	Mənəviyyatın harmoniyası
2) Davranış	Mütləq rəasional	Sosial mühafizənin rəasionallığı	Siyasi “rəasionallıq”; Əsas olan ictimai məqsəddir.	Kommunikativ rəasionallıq;
3) Predmet	Məhdud resurslar	Təbii/sosial tələbatlar;	Sosial mənafelelərin müxtəlifliyi	Mədəni/mənəvi dəyərlər sistemi
4) Məqsədin reallaşma vasitəsi	Mübadilə	Sosial “bütövləşmə” duyğusu	-hüquq; - ritorika; -konsensus -sair	-dil; -simvolika; -sair
5) Əxlaqi-etik komponent	Etinasız	Önəmli	Siyasi məqsədə-uyğunluq çərçivəsində-önəmli / önəmsiz	Substantiv önəm daşıyır.

Mənbə: cədvəl müəllif tərəfindən əldə etdiyi məlumatlar əsasında tərtib olunmuşdur.

Hətta o dərəcədə ki, birinci ikincinin funksiyası kimi çıxış edir. Sərvət toplama-insanın digər obrazları üçün də tam şəkildə keçərlidir. Və məhz buna görə də, ümumbəşəri miqyasda “iqtisadi-mərkəzçilik” ideologiyasının qərarlaşması məntiqi qaçılmazlıq xarakteri daşımaqdadır. Sırf fəlsəfi nöqtəyi-nəzərdən “iqtisadi insan”ın real/abstrakt sosial varlıq kimi təzahürü modelin formalaşma spesifikasiyası ilə xarakterizə olunur.

Rəasionallığın funksional aspektdən müəyyənləşdirilməsi, “iqtisadi insan” modelinin antropoloji versiyası kimi tövsiyə oluna bilər ki, bu versiyada “insan” - real olaraq mövcuddur. “İqtisadi insan”ın mütləq eqoizmini, motivasiyanın birmənalı olaraq eqoist məzmun daşmasını isə sözügedən modelin ontoloji əsası kimi qəbul edə bilərik. Bununla belə, modeldə rəasional seçimin maksimum faydalılığa bağlılıqda mütləqləşdirilməsi ortodoksal yanaşmanı/şərhi aksiomlar yığını kimi ortalığa qoyur. Və ən əsası da sosial kontekstin qəti olaraq inkarı tam şəkildə anlaşılmazlıq yaradır. Yəni, gerçəkliklə bağlılıq qırılır. “iqtisadi insan” – istənilən situasiyada faydanın maksimumuna can atır ??? Bu səviyyəli abstraksiya heç Robinzon Kruzonun da ağılına gəlməzdi.

Problemə “iqtisadi varlıq” prizmasından baxış...

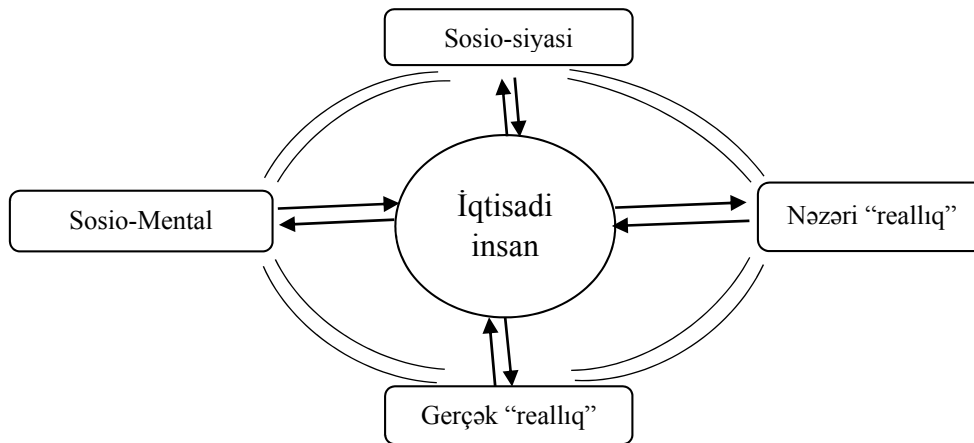
Əvvəlki araşdırmalarımızda da qeyd etmişdik ki, iqtisadi varlıq – sosio-təbii, biososial, sosio-siyasi, sosio-iqtisadi və sosio mədəni universallığın vəhdətidir: şüurludur, yaddaşı var, canlı orqanizim kimi hərəkət edir. Və hər bir sositum özünəxas iqtisadi varlıq yaradır. Yəni, iqtisadi varlıq yaradılındır, spontan şəkildə yaranma ehtimalı yoxdur. Eyni zamanda, iqtisadi varlıq daima dinamikadadır, birdəfəlik akt deyildir. Başqa sözlə, daima yaradılma (oxu: dəyişmə/yeniləşmə) mərhələsindədir.

Həmçinin, iqtisadi varlığın təşəkkülü prosesi, varoluşu və inkişaf potensialı təkcə iqtisadi deyil, eyni zamanda qeyri-iqtisadi sferələrin adekvat “davranış tərzindən” birbaşa asılılıqdadır. İqtisadi varlıq-xalis iqtisadi sferadan çoxdur... İqtisadi varlıq-abstrakt varlıqdır, konkret deyildir.

Yanlış anlamı önəlmək xatirinə qeyd edək ki, bizim sərgilədiyimiz mövqeyin “iqtisadi imperalizm”lə bağlılığı yoxdur... Biz iqtisadiyyatın “mütləqləşdirilməsini” yalnız yanaşma hesab edirik.

rik. Burada söhbət iqtisadi varlığın yaranması və inkişafında qeyri-iqtisadi sferaların önəmli rol oynadığından gedir. Yəni, problemin qoyuluşu tam şəkildə əks-istiqləmətlidir...

Və qısa xülasə şəklində təsvir etdiyimiz iqtisadi varlığın mərkəzi konstruksiyası keyfiyyətində tələq olunan “iqtisadi insan” abstraksiyası, nə qədər paradoksal görünsə də, xalis iqtisadi kontekstə istinad edir. Bununla bəhəm, məlumdur ki, “iqtisadi insan”ın funksional fəaliyyət göstərdiyi mühit homogen deyildir (şəkil 1). Göründüyü kimi, fəaliyyət sferası-gerçək reallıq (oxu: sosio-iqtisadi reallıq) – yeganə reallıq deyil. Onun nəzəri təsəvvürün formalaşmasına yaxud yeniləşməsinə təsiri ya yox səviyyəsindədir ki, əksər hallarda bu cür birtərəflilik müşahidə edilir, ya da gerçək məzmunundan “təmizlənmiş”, deduktiv əqli-nəticələrin çərçivəsinə sığa biləcək hala salınmış şəkildə çıxış edir.

Şəkil 1. “İqtisadi insan” müxtəlif “reallıqlar” kontekstində.

Bütün bunlarla bəhəm, “iqtisadi insan” modeli institutlara münasibətdə indifferentdir. İqtisadi davranışın sosial mühitdə baş verdiyini, eləcə də individiumun sosial “yük” daşması gerçəkliyini inkar etmək qeyri-mümkündür. İqtisadi davranışa münasibətdə sosial institutlar (təkcə iqtisadi deyil) həm tənzimləyici, həm də əlaqələndirici kimi çıxış edirlər... iqtisadi davranışın rasionallığına sosial normaların davranışa təsiri aspektindən yaranan qeyri-müəyyənliyin neqativ təsirini ön görmək - institutlara münasibətdə inkarçı mövqenin davamı situasiyasında-mümkünsüzdür. Əslində, təsvir etdiyimiz fəsadlılıq iqtisadi nəzəriyyənin əsas problemləri sırasına daxil edilməlidir.

Şübhəsiz olan odur ki, “iqtisadi insan”ın ortodoksal modeli çərçivəsində problemin həlli imkanları sadəcə olaraq mövcud deyildir. İqtisadi rasionallığın sosial normalarla harmoniyasına nail olmaq “iqtisadi insan” modelinin aksiomatik məzmunundan imtina və onun, real insana maksimum yaxınlaşdırıldığı halda mümkün ola bilər.

Tənqidi baxışların panoraması ...

“İqtisadi insan” abstraksiyasına tənqidi yanaşmaların tarixi alman məktəbindən başlanır:

“...İqtisadi təhlilin yalnız öz maraqlarını güdən eqoist subyektin (insan) üzərində qurulması yol-verilməzdi” [7].

- İnstitusionalistlər hesab edirdilər ki, qərar qəbulu prosesinə sosial mühitin təsiri inkar edilə bilməz [8]. İqtisadi insanın bu aspektə inkarçı münasibəti reallığı əks etdirmir.

- Keynscı baxışa görə, iqtisadi fəaliyyətin böyük hissəsi irrasional impulslara istinad edir. C.Keyns bu impulsları “heyvani instinktlər” adlandırır [9].

- Monetarizmə görə, “iqtisadi insan” psixoloji amilləri inkar edə bilər... əks-halda... rasionallıq subyektlər tərəfindən bazardan çıxarılacaqlar [10].

- İqtisadi imperialistlər [11] “iqtisadi insan” modelini ümumcəmiyyət miqyaslı davranış paradigması kimi qəbul edirdilər. Ortodoksal yanaşma ilə müqayisədə əsas fərqlər: 1) Model-ictimai həyatın bütün spektrinə tətbiq edilir; 2) İnsan kapitalı anlayışı dövriyyəyə buraxılır; 3) Keçmiş təc-

rübənin davranış tərzinə təsiri qabardılır;

- “İqtisadi insana” ortodoksal baxışın tənqidçiləri sırasında A.Sen [12] xüsusi yer tutur. A.Sen:

1) Utilitarizmi və Pareto-effektivliyini inkar edir;

2) İqtisadi seçimin psixoloji “tutumunu” aktuallaşdırır;

3) Fərdlərarası müqayisə və etik amillərin uçotunun zəruriliyini əsaslandırır;

4) “İqtisadi insan” modelinin minimalist versiyasının dünya dinlərinə münasibətdə ziddiyyətli məzmun daşdığı qeyd edir;

5) Və nəhayət, qərar qəbulu prosesinin təhlilində ümumqəbul edilmiş mənəvi norma və dəyərlərin nəzərə alınmasının zəruriliyini əsaslandırır.

- Neoklassika istehlakçı seçiminə statik mövqedən nəticə olaraq yanaşır. Əslində, söhbət prosesdən getməlidir. Yəni, istehlakçı seçimi-daima dinamikada olan prosesdir. D. Kaneman və A.Tverski [13], həmçinin “iqtisadi insan”ın hesablama qabiliyyətinin fundamental olaraq qeyri-məhdudluğuna, eləcə də informasiyanın mükəmməlliyinə qarşı çıxırlar: analitik bacarıq və informasiya-kasad resurslardır, ona görə də rəşionallıq, birmənalı olaraq mütləq deyil, məhduddur... Təcrübədə faydalılığın maksimumu ehtimalı gerçəkləşmir. Onun yerinə axtarış ilk kafı variantın tapılmasına qədər davam edir.

- Ənənəvi institusionalizm (14) “məhdud rəşionallıq” konsepsiyası çərçivəsində hesab edir ki:

1) Məqsədin ortodoksal şərhinə yeni əlavələr daxil edilməlidir. Belə ki, qərar qəbulu prosesində məqsəd və vasitələrin ciddi iyerarxiyasına nadir hallarda riayət olunur;

2) Neoklassikanın həm istehlak funksiyası, iqtisadi agentin imkanları, həm də rəşionalizm haqqındakı təsəvvürü kəskin şəkildə tənqid edilir;

- Koqnitiv psixologiya müstəvisində problemə yanaşılmalıdır;

3) Neoklassika-anlaşılmaz bir şəkildə şüür mexanizminin müasir tədqiqatlarının nəticələrini inkar edir;

Sağlam düşüncənin məntiqindən imtina edilməsi istisna hal deyil, insan davranışının ayrılmaz atributudur.

4) İnstitusionalistlər, ələlxüsus C.Xocson, hesab edirlər ki, neoklassik metodoloji individualizmdən uzaqlaşmaq lazımdır. Ən azı ona görə ki, iqtisadi davranışın individual amillərinin mütləqləşdirilməsi xarici mühitin təsirinə bəribaşdan inkar edir. Maraqlı cəhət ondadır ki, C.Xocson bir tərəfdən metodoloji individualizmin volyuntarizmindən bəhs edir, digər tərəfdən, metodoloji xolizmi struktur determinizminə görə yararsız sayır.. Və “sintetik şərh” (həm fərđi, həm də sosial strukturu ehtiva etməklə) çıxış yolu kimi göstərir.

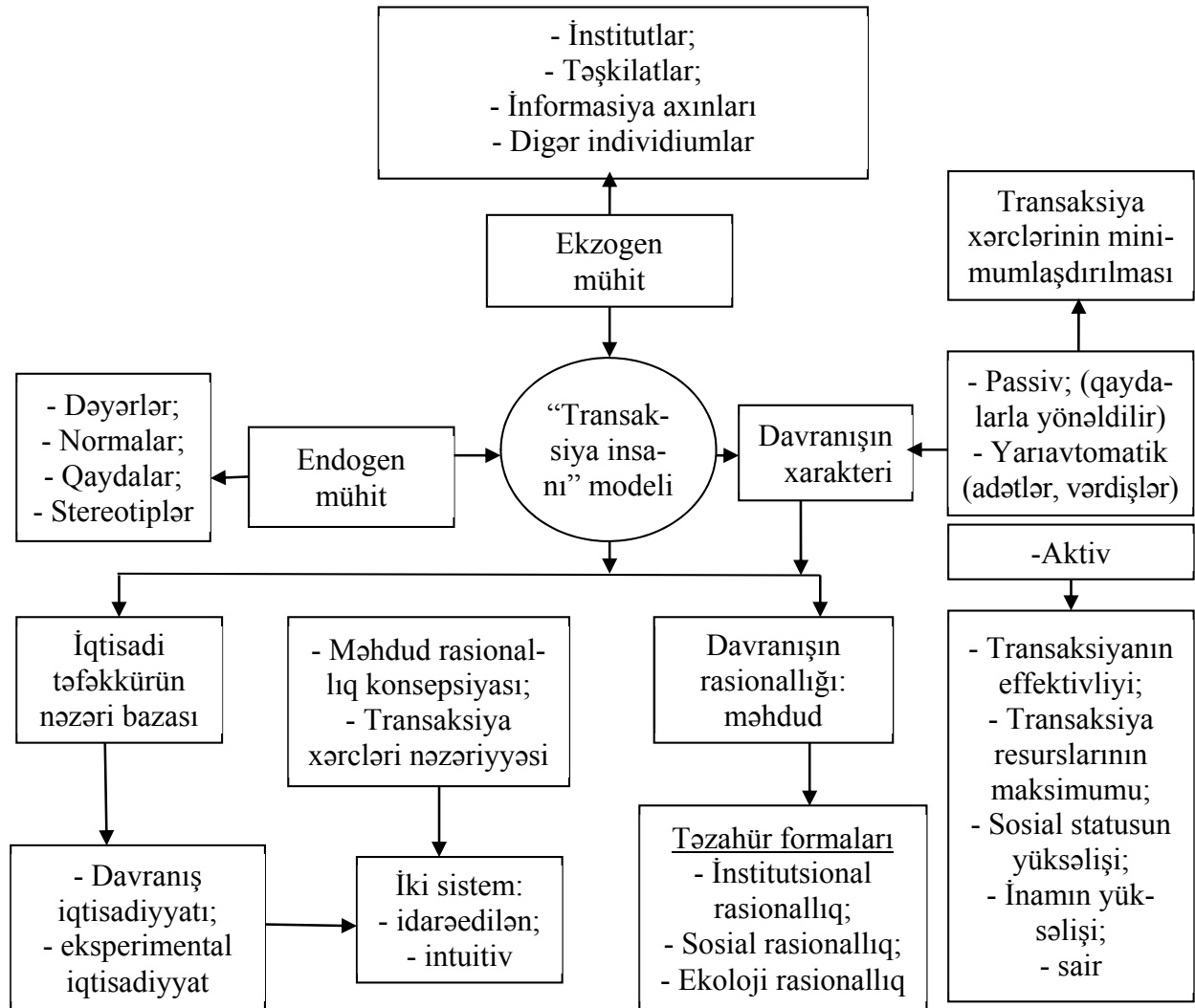
Göründüyü kimi, alman tarix məktəbinin problemə baxış bucağı-bütün təfərrüfatı ilə “alman ruh”una istinad edir. Məsələ burasındadır ki, iki dünya müharibəsində darmadağın olmuş bir ölkənin müasir cəmiyyəti də “alman ruhu”nun sosio-iqtisadi sferasındakı proyeksiyasına bu gün də sadıqdır. Bu aspektdən Almaniya yeganə ölkə deyildir... Skandinaviyanın son 80 illik inkişaf təcrübəsi də “iqtisadi insan” modelinin vazkeçilməz və mərkəzi konstruksiya olmadığını ortalığa qoymaqdadır. Eləcə də, Şərğ ölkələri - Yaponiya, Çin, Yeni Sənaye ölkələri də eyni mövqeni bölüşürlər.

Problemə alternativ baxış...

Neoklassik “iqtisadi insan”a alternativ, həm də rəqabət aparən model institusionalizm tərəfindən yaradılmışdır. “İnstitusionəl insan” yaxud “transaksiyaya yönümlü insan” modelinin formalaşmasında əsas hədəf reallığa yaxınlaşmaq və neoklassik modelin monoaspektliyini aradan qaldırmadan ibarət olmuşdur... “homo transactus” [15] “iqtisadi insan”ın transaksiyaya yönümlü versiyası kimi səciyyələnir.

Əsas spesifik cəhətlərdən biri ondan ibarətdir ki, bu modeldə qərar qəbulunun kökündə kəmiyyətə qiymətləndirmə (alternativ seçimlərdə transaksiya xərclərinin müqayisəsi) deyil, münasibətlər məcmusu, daha doğrusu, münasibətlərin strukturu (subyektiv dəyərləndirmə) dayanır.

Başqa sözlə, “transaksiya insanı” – davranışın integrativ modeli olmaqla, iqtisadi nəzəriyyədə mövcud olan monoaspektli modellərin ümumiləşdirilmiş forması kimi çıxış edir, (şəkil 2).

Şəkil 2. “Transaksiya insanı” modelinin sadələşdirilmiş struktur təsviri.

Mənbə: şəkil müəllif tərəfindən əldə etdiyi məlumatlar əsasında tərtib olunmuşdur.

Şəkildən də göründüyü kimi, davranışın xarakteri birmənəlilikdən çox uzaqdır. Qərar qəbulu prosesi dəyişənlər çoxluğunun situativ konfigurasiyasına istinadla baş verir. Ortodoksal yanaşmadakı birözlülük transaksiya əməliyyatlarında çoxaspektliliklə əvəz olunur. Və aydındır ki, belə bir situasiyada davranışın model indentifikasiyası mürəkkəb xarakter kəsb edir. “Mürəkkəblik” daha çox psixoloji amillərin təsiri altında formalaşır. Ona görə də, davranışın model indentifikasiyası, sözün bütün mənalarında situativ kontekstdə müəyyənləşdirilə bilər. Yəni, ortodoksal baxışdan fərqli olaraq, söhbət homogen, birmənəli məzmun daşıyan modeldən deyil, modellər çoxluğundan gedir. Eyni zamanda, “transaksiya insanı”nın davranış tərzində baş verən dəyişikliklər əsasən və başlıca olaraq institusional xarakter daşıyır. Individium davranış tərzinin dəyişməsinə “tətikləyənlər” sırasında sonuncu yerdə dayanır. Bunlarla bərabər, “transaksiya insanı”nın özünəməxsus spesifikasiyası mövcuddur.

Belə ki, məzmunundan və situativ spesifikasiyadan asılı olmayaraq, əksər strateji baxışlar (transaksiya əməliyyatları ilə bağlı) məhz münasibətlərin struktur aspekti üzərində formalaşdırılır. Yəni, “transaksiya insanı”nın davranış tərzini, neoklassik baxışdan fərqli olaraq, fərdlərarası münasibətlərə çoxölçülü aspektdən yanaşır: homogenlik bəri başdan inkar olunur.

Yəni, “transaksiya insanı”nın davranış tərzini, neoklassik baxışdan fərqli olaraq, fərdlərarası münasibətlərə çoxölçülü aspektdən yanaşır: homogenlik bəri başdan inkar olunur. Başqa sözlə,

“...müxtəlif individiumların davranış fərqlilikləri” ön plana çıxarılır [16].

“Transaksiya insanı” “iqtisadi insan”ın fəvqəl “qabiliyyətinə” sahib deyildir: o, özündən çox qaydalara inanır, real (canlı) insanın obrazını yaratmağa daha yaxındır, bununla yanaşı yeniliyə meyillidir və “çətinə” düşəndə opportunist mövqə sərgiliyə bilər.

Modelin ən böyük üstünlüyü ondan ibarətdir ki, neoklassik müddəaların əksinə olaraq, davranışı münasibətlər sistemi prizmasından təsvir edir ki, bu da real insan davranışına maksimum “yaxından” baxmaq imkanı yaradır.

“İqtisadi insan”la “transaksiya insanı” modelləri arasındakı müxtəliflik, demək olar ki, əksər parametrləri əhatə edir (cədvəl 3).

Cədvəl 3.

Modellərin müqayisəli qiymətləndirilməsi

Əlamətlər	“İqtisadi insan” modeli	“Transaksiya (institusional) insan” modeli
1. Formalaşma tarixi	İlkin industrializm dövrü	Son industrializm; informasiya dövrü
1) Nəzəri əsası	Neoklassik iqtisadi nəzəriyyə	Neoinstitusionalizm
2) Modelin xarakteri	Mexaniki;	Orqanik məzmun
3) Əməyin xarakteri	Sadə əmək	Yaradıcı (kreativ) əmək
4) Qarşılıqlı əlaqələrin dominant forması	Mübadilə	Yaradıcı “uyğunlaşma”
5) Davranışın rasionallığı	Mütləq / nisbi	Məhdud
6) Rasionallıq funksiyası	İndividual	İctimai (sosial)
7) Azadlıq	Mütləq	Optimal
8) Əsas motiv	Maksimalizm (effektin)	Mürəkkəb sistemli: - transaksiyanın effektivliyi; - sosial statusun yüksəlişi; - sair
9) Əsas məqsəd	Şəxsi mənafeinin maksimal təminatı	Sosial harmoniya
10) İnsan obrazının təzahür forması	- satıcı/istehsalçı; - istehlakçı	- idarəedici; - icraçı

Mənbə: cədvəl müəllif tərəfindən əldə etdiyi məlumatlar əsasında tərtib olunmuşdur.

Sosial baxışın spesifikasiyası...

Qeyd etmək lazımdır ki, insan davranışının birtərəfli, yaxud monoaspektli modeli təkcə iqtisadiyyatda deyil, eləcə də digər sosial elmlərdə də yaradılırdı. Məsələn, “sosial insan”, “mədəni insan” və s. Amma..., bu modellərin hamısı (“iqtisadi insan”dan başqa) sahəvi çərçivəyə “sıxışdırılırdı”. “İqtisadi insan” modeli isə ictimai həyatın bütün sahə və sferalarına aidlik nümayiş etdirir.

Cədvəl 4-də verilmiş müqayisədən göründüyü kimi, ortodoks iqtisadi nəzəriyyənin “iqtisadi insan” abstraksiyası ayrıca götürülmüş fərdin konkret məzmunlu keyfiyyət xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edən, başqa sözlə daxili təbiəti və məzmunu ilə konkret mənə tutumuna malik... abstraksiyadır.

Konkretlilik iqtisadi fəaliyyətin funksional məntiqi ilə determinasiya olunur. İctimai həyatın digər sahə və sferalarında (o cümlədən, sosial sfera) funksional konkretlilik iqtisadiyyatla müqayisəyə gəlmir... Buna rəğmən – “iqtisadi insan” nəzəri interpretasiyada prosesin subyekt kimi yox, abstraksiya – hansısa bir formada (çərçivədə) lokallaşmış “funksiyalar məcmusu” keyfiyyətində yer alır. “Funksiyaların məcmusu” – hətta maksimum sistemli şəkildə təzahür etsə də belə..., mücərrəd səciyyə daşıyır: qarşılıqlı bağlılıqda olan funksiyaların “nəyi” dəyişdiyinin (prosesin gedişində) rəşional kalkulyasiyasını aparmaq müşküllüyü mövcuddur. Buna görə də, nəzəri interpretasiyanın konkret konseptual məzmunluluğu bu gün də aktual olaraq qalmaqdadır.

Paradoksallığı doğuran əsas səbəb nəzəri abstraksiyadan real konkretliyə yüksəlişin əsaslandırma imkanlarının kasadlığıdır:

-“İqtisadi insan” – individumdur, cəmiyyət – individumların mexaniki məcmusudur. Lakin, o, iqtisadi prosesin aparıcı subyekti deyildir, müxtəlif məzmunlu manipulyasiyalara sistemli şəkildə məruz qalan... “obyektdir”.

Cədvəl 4.

İnsan modelləri: müqayisəli baxış

Modellər	Məzmunu	Fəaliyyətin xarakteri	Əxlaqi-etik komponent	Sosial səviyyə	Nəzəri baza
I. “İqtisadi insan”	- Novator - Requlyator (qiymətləndirici); - Maksimizator;	Mütləq rasional	Etinasız	İndividium	Ortodoksal iqtisadi nəzəriyyə
II. “Sosial insan”: - Birinci model;	- Sosiallaşmış; - Sosial rol oynayan; - Sanksiyalara məruz qala bilən	Plüralist	Önəmlidir	İntersubyektiv	A.Lindberq
- İkinci model	- Öz fikri olan; - Dəyişikliyə meyilli; - Fəaliyyət göstərən	Plüralist	Önəmlidir	İndividual (sosiallaşan)	“_____”

Mənbə: К.Брунер. Представление о человеке и концепция социума: два подхода к пониманию общества / THESIS. 1993. Вып. 3.Т 1. [19].

Problemə sosioloji baxış “iqtisadi insan”ı sosiallaşdırma imkanında deyildir. “Sosial insan” və onun iki modeli araşdırdığımız problemin mahiyyət çalarları aspektindən birmənəlilikin təsvirini verməkdə acizdirlər...

Və bu “acizlik” sosiologiyanın deyil, “iqtisadi insan” abstraksiyasının yaratdığı “acizlikdir”. Belə ki, sözügedən abstraksiya sosial olanı “iqtisadi insan”dan tam şəkildə təcrid edir: ayrılması, parçalanması prinsipə yolverilməz olanı həyata keçirir. Hətta, sırf iqtisadi kontekstdə də bu cür “ayrılma”, süni şəkildə avtonomlaşma – praqmatik nöqteyi-nəzərdən qəbuləndirilməzdir. Əgər, ortodoksal nəzəriyyə özünün aktuallığını (“müstəqil” elmi biliklər sistemi formasında) mühafizə etmək /qorumaqla məşğul deyilsə və həqiqətən də, iqtisadi prosesin əsas subyekti “təyin etməyə” çalışırsa, onda mənasız əlahiddələşmədən əl çəkməli və inteqral yolla getməlidir... “İqtisadi insan”ın iqtisadi prosesin əsas subyekti olması yalnız bir halda gerçəkləşə bilər: “socio-iqtisadi insan” modelinin tətbiqi ilə. Amma, nədən “socio-iqtisadi insan”?

- iqtisadi hərəkət- sosial hərəkətin spesifik təzahür formalarından biridir; İqtisadi hərəkətin əlahiddələşməsi-sistemdən kənar hadisə və proseslər doğurur: iqtisadiyyatın anklavlaşması, hissəvi zənginləşmə və paralel olaraq kəskin təbəqələşmə prosesi intensivləşir, makro səviyyədə qeyri-stabil sosial situasiya formalaşır;

- iqtisadi hərəkətin sosial (oxu: etnik, milli) stereotiplərdən özünü təcridi mümkünsüzdür. Amma... “bazarlaşma”nın dərinləşməsi funksional fəaliyyət mühitinin ortodoksal iqtisadi nəzəriyyənin təməl prinsipləri bazasında formalaşmasına gətirib çıxarır: iqtisadi effektin sosiallaşması alınmır və yuxarıda təsvir etdiyimiz situasiya meydana çıxır.

- iqtisadi effektin sosial “bölgüsü” (dövlətin aktiv müdaxiləsi ilə) ümumcəmiyyət miqyasında sosial bütövlük yaratmaq gücündə deyildir. Yaxud, yalnız və yalnız bölgünün ədalətliyinə bəslə-

nən “inamla”-dünya ölkələrinin təcrübəsindən də göründüyü kimi-strateji hədəflərə çatmaq çox müşkül məsələdir. İqtisadi prosesin sosial məzmun daşdığı həm nəzəriyyə və praktikada, həm də başlıca olaraq formal institutlarda nəzərə alınmalıdır. İqtisadi inkişafın “sosio - ekoiqtisadi” məzmunluluğuna aparən yol məhz burdan keçir.

Sosioloji baxışın gerçəkliyə daha yaxın olduğunu iqtisadi davranışın interpretativ modelindən daha qabarıq şəkildə görə bilərik. Sosioloji yanaşmanın nəzəri bazasını “Sosial əməl” konsepsiyası təşkil edir [17].

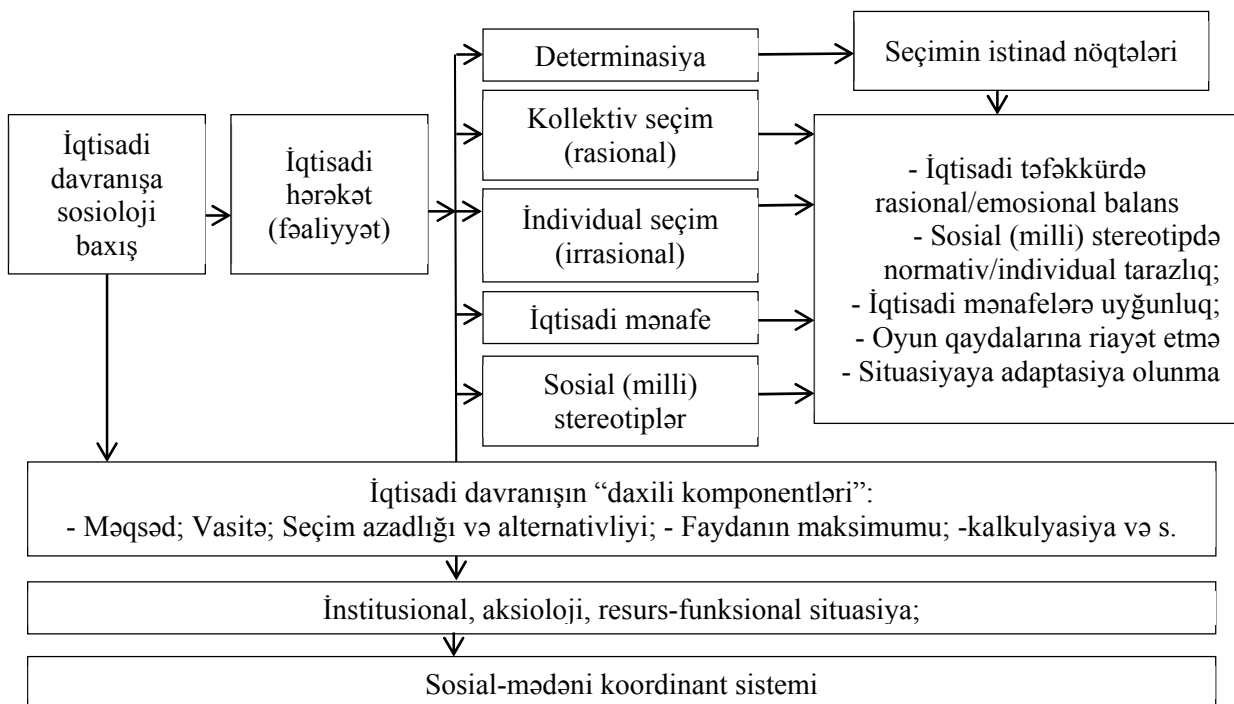
İqtisadi davranışın – hərəkətin sosioloji interpretasiyası ortodoksal yanaşmadan daha çox sistemliliyi ilə fərqlənir. Şəkil 3-dən göründüyü kimi, iqtisadi davranışa - hərəkətə yanaşma tərzii real gerçəkliyə maksimum adekvatlıq nümayiş etdirir:

- iqtisadi təfəkkürün rasionallığı onun yeganə prinsipi deyildir: təfəkkürün emosional tutumu və onun rasionala nisbəti seçimin aparılmasında əsas rol oynayır. Buna görə də, individual seçimin rasionallığı əsaslandırılmış şübhə altına alınır. Birmənalı rasionallıq olan kollektiv seçimdir və nəticədə sosial fakt keyfiyyətində təzahür edir. Balans yanaşması sosial stereotiplərə münasibətdə də yer almışdır. Bu aspektdən normativliyin sərhəddi individual qavramanın dərəcəsi ilə müəyyən-ləşir.

Ortodoksal baxışdan fərqli olaraq davranışın (əsas hədəflə) maksimum faydalılıqla hansısa bir formada əlaqəsindən bəhs edilmir.

Hədəf-iqtisadi mənafe-lərin təminatıdır. Seçim–konkret situativ məzmunludur... Yəni, mövcud situasiyaya adaptasiya olunma nəzərə alınmalı və mövcud “oyun qaydalarına” əməl etməklə hə-yata keçirilməlidir. Başqa sözlə, “seçim azadlığı” anlayışına/proseduruna konkretlik gətirilir: se-çim sərhədlidir, konkret şərtlərə uyğun olmalıdır və ...plüralist səciyyə daşıyır.

Və ən diqqət çəkən məqamlardan biri ondan ibarətdir ki, iqtisadi davranışın “daxili elementlə-rinə” toxunmadan aparılan sosioloji interpretasiya sistemli formada sosio-mədəni kontekstdən çıxış edir.

Şəkil 3. İqtisadi davranışın sosioloji interpretasiyası.

Mənbə: şəkil müəllif tərəfindən əldə etdiyi məlumatlar əsasında tərtib olunmuşdur.

SON SÖZ ƏVƏZİ...

Problemə postmodernist baxış spesifikliyi ilə nəzər-diqqəti cəlb edir. Ortodoksal “iqtisadi insan”ın modernist paradigma çərçivəsində kütləvi tənqidi realizm/operasionalizm dilemması ilə qarşılaşdı.

Postmodernizmin [18] əsas metodoloji doktrinası olan dekonstruktivizmin nəzəri ziddiyyətlərin, yaxud “həll mümkünsüzlüyünün” aradan qaldırılmasında əhəmiyyətli rol oynaya biləcəyi ehtimalı irəli sürüldü. Postmodernistlərə görə ortodoksal “iqtisadi insan” diskursunun məntiqi “dalana” girməsinin əsas səbəbi pozitivizmin məntiqi yetərsizliyi/qeyri-mükəmməlliyindədir. Yəni, “iqtisadi insan”ın metodoloji əsasları sistemli şəkildə təftiş olunmalıdır.

Problemin mürəkkəbliyi ondadır ki, qeyd etdiyimiz metodoloji problematika təkcə “iqtisadi insan” abstraksiyasını deyil, bütövlükdə iqtisad elmini “dalan” situasiyasına salırdı. Belə ki, apriorizm/empirizm dilemması ayrı-ayrılıqda öz aktuallıqlarını saxlamaqda idilər. Monetaristlər (M.Fridman) instrumentalizmi ortalığa atmaqla müəyyən dövr ərzində (1980-ci illərə qədər) metodoloji “sakit”liyi bərqərar edə bildilər. Lakin, sonrakı inkişaf mərhələsində yuxarıda bəhs etdiyimiz “dalan” situasiyasının həqiqətdə həll olunmadığı gerçəkliyi üzə çıxırdı. Həmçinin, postpozitivizm və onun tənqidçiləri (T.Kun, İ.Lakatoş) də metodoloji dilemmaların həlli imkanlarını sistemləşdirə bilmədilər və s.

Qeyd edək ki, sözügedən problemlər bu gün də aktuallıqlarını qorumaqdadırlar. Beləliklə, postmodernist dekonstruktivizm “iqtisadi insan”ın ortodoksal modeli ilə bağlı özünəxas mövqə sərgiləmişdir:

1. “İqtisadi insan” modeli ideoloji “yüklü”dür, ideoloji fəaliyyətin instrumenti kimi çıxış edir.

2. İqtisad elmi – iqtisadi hadisələrə “məişət” səviyyəsində/təsəvvüründə yanaşmamalıdır. Ona görə ki, iqtisadi hadisələr spontan şəkildə baş vermir: ideoloji təsir/pressinq altında formalaşır. Və proses kapital sahibləri tərəfindən idarə olunur.

3. “İqtisadi insan” iqtisad elmi (ortodokslar) tərəfindən “tələbat” anlayışının konseptual sxemi çərçivəsində şərh edilir. İqtisadi insanın istehlakçı üstünlüyü ilə eyni səviyyəyə qoyulması özündə mifik anlam daşıyır.

Ümumiyyətlə, iqtisad elmi pozitiv nəzəriyyənin “məzmun idealizmindən” kənar durmalıdır.

4. Və nəhayət, “iqtisadi insan” – tarixi kateqoriyadır. Yəni, əvvəli olduğu kimi, sonu da var!

Yarandığı dövrdə formalaşmaqda olan yeni reallığın mahiyyət çalarlarını ehtiva edirdi. Başqa sözlə, bu gün diskussiya obyektinə olan “iqtisadi insan” 200 il əvvəl “insan”dır. Onun fəvqəlmən spesifikasiyası yoxdur.

Həqiqətən də, “iqtisadi insan”ın müasir dövrə qədər “sağ qalmasının” əsas səbəbi onu yaradan yeni reallığın eyni cəmiyyət tipi (modern) çərçivəsində mövcudluğudur. Reallıqda baş verən dəyişikliklərin məna yükü modern cəmiyyət tipinin sərhədlərindən kənara çıxmırdı. Amma, keçən əsrin sonlarından başlayaraq postmodern cəmiyyət tipinin formalaşması “iqtisadi insan”ın mövcudluq ehtimalını əsaslı surətdə aşağı salmışdır.

Beləliklə, “iqtisadi insan” abstraksiyasının ideoloji yük daşdığı bütün təfəsilatı ilə göz qabağındadır: “İqtisadi insan” modeli iqtisadi mərkəzçiliyin təməl konstruksiyasıdır. Dünya ölkələrinin böyük əksəriyyətinin iqtisadi sistemi məhz bu konstruksiya bazasında formalaşmışdır. Yəni, müxtəlifliklər (milli iqtisadiyyatlar) kontekstində, eyni aksiomatik müddəalardan yararlanmaq – milli iqtisadi sistemlər arasında müəyyən anlamda eyniyyət yaradır. Yalnız təsəvvürü önləmək xatirinə qeyd edək ki, bu halda “eyniyyət” anlayışı müxtəlif iqtisadi sistemlərarası əməkdaşlığı “asanlaşdırmağa” xidmət etmir. Qiymətləndirmənin aksiomatik məzmunu, nəyin və necə dəyişməsinə asılı olmayaraq, dəyişmir. Amma...:

1) Neoliberal paradigmalı qlobalaşdırmanı əhəmiyyətli dərəcədə “asanlaşdırır”;

2) Ortodoksların “azad eqoistin” milliləşmə dərəcəsindən asılı olaraq dünya ölkələrini “boy sırasına” düzür;

3) Milli varlığın mental-dəyər sisteminin “oyundan kənar” vəziyyətə düşməsinə səbəb olur;

- 4) Milli, dini, sivil və s. anlayışların qiymətləndirilməsi iqtisadi kontekstdə həyata keçirilir;
- 5) Ölkələrarası qarşılıqlı əlaqələr iqtisadi “çərçivəyə” sığdırılır;
- 6) Dünya bir “dildə” – iqtisadi dildə danışmağa başlayır və s.

Qlobal kapitalın effektiv dövriyyəsi üçün əlverişli situasiya formalaşır... Qlobal kapital mütləq hakimiyyətə yiyələnir. Bir çoxlarının ümidlə baxdıqları rəqəmsal transformasiya bu yönümdə hansısa bir formada müsbət işarəli rol oynamır. Tam əksinə! Kapitalın hakimiyyətinin daha da möhkəmləndirilməsinə xidmət edir. Belə ki:

1) “İqtisadi insan”ın subyekt kimliyi ləğv edilir, virtual məkana “köçürülür”. Bütün funksional fəaliyyət süni intellektin nəzarətinə keçir. Amma..., “iqtisadi insan”ın eqoistliyinə, maksimalizminə və ümumiyyətlə ortodoksal dəyərlərlə yüklənmiş təfəkkür tərzinə bir xələl gəlmir;

2) “İqtisadi insan”ın əsas fəaliyyət sferası-bazar-kəskin şəkildə deformasiyaya uğrayır, klassik məzmununu itirir, postbazar erasına keçid başlanır. Bazar spontanlığı, proqram təminatının aşkarlığı və məqsədyönlü idarəetmənin təşkili ilə əvəz olunur. “Görünməyən əl” tam şəkildə mənasızlaşır. Rəqəmsal texnologiyalar istehlakçının nə istədiyini, istehlakçı seçimi və istehlakçı üstünlüyünü də özü formalaşdırır;

3) Müxtəlif milli varlıqlar geososium formatlı topluma çevrilirlər. Bəşəriyyətin yönləndirilməsi imkanları dünya tarixində analoqu olmayan bir formada genişlənir. Postdövlət erasına keçid gerçəkləşir;

4) Və yekun olaraq, postindustrial refleksiyanın inkişafı-“insanın ölümü” baş verir... Transinsan, postinsan erası başlayır və s.

Təsvir etdiyimiz gözləntilər bugünkü gerçəkliyin “pəncərəsindən” görünənlərdir. Və gördüyü kimi, ortodoksların “iqtisadi insan”ı, sözün bütün mənalığında, qlobal kapitalın xidmətçisidir, konkret ideologiya daşıyıcısıdır (“özü” bilməsə də)!

ƏDƏBİYYAT

1. Г.Федоров. Будет ли существовать Россия?//О России и русской философской культуре. М. Наука; 1990.
2. С.Булгаков. Философия хозяйства. 1973.
3. Д.Михайличенко. Современный человек: индивидуальный субъект или симулякр?// Вестник Костромского Государственного университета 2009; №3.
4. А. Рено. Эра индивида: К истории субъективности СПб; 2002; с.21.
5. Ю.Козелецкий. Человек в многомерном мире: психологическое эссе.Киев.1991.с.23.
6. В.Автономов. Человек в зеркале экономической теории. М: Наука;1993; с-3
7. В.Рошер. Система народного хозяйства//Мировая экономическая мысль. М; 2005; Г.3.
8. Т.Веблен. Теория праздного класса. М; 2000.
9. Дж.Кейнс. Общая теория занятости, процента и денег. М.; 2013.
10. М.Фридман. Методология позитивной экономической науки// Альманах THESIS: 1994: вып. 4.
11. Р.Капелюшников. Экономический подход Г. Беккера к человеческому поведению //США: экономика, политика, идеология. 1993; №11.
12. А. Сен. Возможность общественного выбора//Мировая экономическая мысль. М.; 2005; Т.5. Кг.2;
13. Д.Канеман, А.Tversky; choices, Values and frames. N.Y. 2000.
14. Днс. Ходжссон. Экономическая теория и институты: манифест современной институциональной экономической теории. М.; Дело; 2003
15. N.Barter; L.Houghton is this ok? An Exploration of. L.Houghton Extremes//The Q. Journal of Corporate Citizenship/ 20114; N54; p.47
16. Дж. Меткаф. Потребление, предпочтения и эволюционный подход// Рост потребления и фактор разнообразия. М.; Дело; 2007; с. 99.
17. М.Вебер. Хозяйство и общества. М.; 2010.

18. Ж.Бодрияр. К критике политической экономии знака. М.; 2003.
19. К.Брунер. Представление о человеке и концепция социума: два подхода к пониманию общества. / THESIS. 1993. Впп. 3.Т.1.

Аваз Ислам оглы Байрамов
д.э.н., профессор,
Азербайджанский Государственный
Экономический Университет
Электронная почта: avazbayramov61@gmail.com

Абстракция “экономического человека”: критические заметки о научном статусе самообмана

Резюме

Абстракция “экономического человека” является фундаментальной теоретической конструкцией идеологии “экономического централизма”.

Цель исследования - обосновать недостаточную степень адекватности указанной абстракции современной действительности.

Методология исследования относится к междисциплинарному синтезу. Тип обоснования результатов вероятностно-дедуктивный.

Прикладное значение исследования - оно может сыграть важную роль в процессе формирования социально-экономической политики.

Результаты исследования - показывают, что абстракция “экономического человека” имеет идейное содержание и является одним из главных препятствий на пути утверждения антропоцентризма.

Оригинальность и научная новизна статьи - Полностью оригинальна. Она содержит новый концептуальный взгляд на абстракцию “экономического человека”.

Ключевые слова: *экономический человек, модель, абстракция, институт, социальное бытие, неоклассика.*

Avaz Islam Bayramov
Doctor of economic sciences, professor,
Azerbaijan State Economic University
Email: avazbayramov61@gmail.com

The abstraction of the “economic man”: criticism on the scientific status of self-deception

Summary

The abstraction of “economic man” is the fundamental theoretical construction of the ideology of “economic centralism”.

The purpose of the research - is to justify the insufficient degree of adequacy of the said abstraction to reality.

Research methodology - refers to interdisciplinary synthesis. The type of justification of the results is probabilistic-deductive.

The applied importance of the research - it can play an important role in the process of formulating socio-economic policy.

The results of the study - show that the abstraction of “economic man” has an ideological content and is one of the main obstacles on the way to the establishment of anthropocentrism.

Originality and scientific innovation of research - completely original. It contains a new conceptual view of the abstraction of “economic man”.

Key words: *economic man, model, abstraction, institution, social being, neoclassical.*